

Vizi Sándor – Kozári József

**KURSZK: A TÖRTÉNELEM „LEGNAGYOBB
PÁNCÉLOS ÜTKÖZETE”**

**„Manstein elveszett győzelme”, avagy fordulópont
a második világháború menetében**

Megszokott dolog, hogy egy történelmi esemény a változó politikai szándékok és törekvések függvényében, korszakonként más értelmezést kap. A második világháború eseményeinek megítélésében máig él a politikailag meghatározott történelemszemlélet. A háború befejezése után a győztes szövetségesek, elsősorban erősen eltérő politikai érdekeik és céljaik miatt gyorsan egymás ellenségeivé váltak. A hidegháborús feszültség a politikai, katonai, gazdasági és ideológiai erőfeszítéseken túl kihatott többek között a történetírásra és a történelemszemlélet formálására is. A második világháború eseményeinek nyugaton és keleten született értékelésében megfigyelhető súlyos ellentmondások fő oka, hogy a történelmi érdemek hangsúlyozása jelentős, gyakran a politikai hatalmat legitimáló szerepet játszik a politika világában. A hidegháború alatt mindegyik fél egyedül magának akarta kisajátítani Németország legyőzésének dicsőségét, mivel ily módon lehetőség nyílt arra, hogy a világ megmentőjeként tüntethesse fel magát. Ebben a vitában is megjelent a „Jó” és a „Gonosz” harcának víziója, amelyben mindkét fél magának tulajdonította a „Jó” szerepét. Tévedés ne essék: ebben a politikai környezetben, nyugaton is egyoldalú és gyakran hamis tanulmányok és értékelések születtek, amelyeket többnyire az egykori német katonai vezetők ugyanazon okokból ihletett memoárjai alapján szerkesztettek. A sajátos történelmi szerep értelmezései a kétpólusú világrend felbomlása után sem szűntek meg, hanem sok tekintetben felerősödtek. Az 1990-es években a második világháború

orosz szerepvállalásának értékelése, nyilván külpolitikai okokból, még magában Oroszországban is az oroszok hátrányára változott.

A vitás kérdések közé tartozik többek között a második világháború egyik legsorsdöntőbb eseménye, a kurszki csata is. Bár korábban ennek az ütközetnek a jelentőségét sem keleten, sem nyugaton nem nagyon vitatták, az elmúlt évtizedben legalábbis szokatlan gondolatok jelentek meg a témával kapcsolatban. Napjainkban a kurszki csata értelmezése erősen megosztott a különböző felfogású történészek között, s a témával kapcsolatban többféle irányzat alakult ki. Jonathan Klug öt iskolát különböztet meg: a német, a nyugati, a szovjet, a modern és a modern revizionista irányzatokat, amelyek kutatási eredményei egy újabb kelet-nyugati szembenállás jeleit hordozzák.¹ Ezek szinte kivétel nélkül erős politikai motivációjú érzelmi töltésen alapulnak, és tudományosan sem minden esetben megalapozottak. Napjaink Oroszországában határozott irányváltás figyelhető meg a kérdéssel kapcsolatban.² Oleg Rzsesevszkijnek, az orosz Hadtörténeti és Geopolitikai Központ tudományos vezetőjének álláspontja szerint abszurd kép van kialakulóban az újabb történeti munkák német sikert valószínűsítő számai, és azon kétségtelen tény között, hogy a német hadsereg az ütközet következtében elveszítette a hadászati kezdeményezést, s a Vörös Hadsereg sikeresen támadott tovább nyugat felé.³ Szükségtelen hangsúlyoznunk, hogy egy hadtörténelmi esemény korrekt megítéléséhez a történelmi ismereteken túlmenően katonai szakmai ismeretek is szükségesek. Sajnos azonban, ezek napjaink kutatási gyakorlatában nem minden esetben érhetőek tetten.

A kurszki csata fogalmi problémái, előzményei és a harcoló felek elgondolásai

Az időben és térben eltérő szemlélet a mai napig rányomja bélyegét a kurszki csata értelmezésére és elemzésére. A témával foglalkozók közül sokan pusztán a Citadella hadműveletet értik alatta és így is értékelik. Ez a hadművelet azonban összesen csak nyolc–tizenkét napig tartott. A szovjet, de a mai orosz felfogás szerint is a Citadella hadművelet, egy ötven napig (többek szerint 48) tartó három szakaszból álló hatalmas ütközet nyitányának tekinthető:

¹ Jonathan P. Klug B. S., REVISITING A „LOST VICTORY” AT KURSK, United States Military Academy, 1995 August 2003 http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-0604103-113808/unrestricted/Klug_thesis.pdf 2014-05-15 10.25.

² „Korábban volt olyan tendencia, hogy nivellálják a prohorovkai csata szerepét. De most ez nincs így: ezt az ütközetet úgy tartjuk számon, mint a kurszki csata egyik döntő momentumát. Efelől nem lehet kétség, mint ahogyan az iránt sem, hogy a kurszki csata gyökeres fordulatot hozott a II. világháború menetében.” http://hungarian.ruvr.ru/2013_07_12/A-prohorovkai-panceloscsata-a-Wehrmacht-remenyeyinek-osszeomlasi/ 2013-08-06 16.14.

³ http://hungarian.ruvr.ru/2013_07_12/A-prohorovkai-panceloscsata-a-Wehrmacht-remenyeyinek-osszeomlasi/ 2013-08-06 16.14.

1. Védelmi tevékenység, 1943. július 5–23.
2. Az orjoli támadó hadművelet (a Kutuzov hadművelet), július 12. – augusztus 18.
3. A belgorod–harkovi támadó hadművelet (Rumjancev hadművelet) augusztus 3–23.

A kurszki kiszögellés az 1942–1943 téli és kora tavaszi csaták eredményeként alakult ki. Az 1942. november 19-én induló Uránusz hadművelet egy szovjet offenzívasorozat kezdete volt, amelynek eredményeként 1943 februárjáig a Vörös Hadsereg nagy területeket hódított vissza a Wehrmachtól a keleti front déli szakaszán. Rosztov és Harkov visszafoglalása, valamint a téli hadjárat sikerei további támadásokra sarkallták a Voronyezsi Front parancsnokságát, amely tévesen ítélve meg a lehetőségeit, túlságosan nagy feladatot szabott az előző harcokban meggyengült csapatainak. A szovjet erők ennek következtében az ellátó bázisaiktól messze elszakadva, irreális távolságba törtek előre, és nagy területen szóródtak szét. Ez a hadműveleti helyzet – amely elsősorban a szovjet vezetés hibás helyzetmegítélésének következményeként alakult ki – adott lehetőséget az Erich von Manstein által vezetett és utóbb legendásnak, olykor zseniálisnak nyilvánított február–márciusi német ellentámadásra. A németek ennek eredményként visszaszorították a szovjet erőket, és 1943. március 16-ára visszafoglalták Harkovot, majd Belgorodot. Jelentőségét tekintve e napjainkban kissé túldimenzionált hadművelet a déli német frontszakasz hadműveleti helyzetének stabilizálása szempontjából kétségkívül jelentős hadműveleti sikernek számított, de a keleti front általános stratégiai helyzetén mit sem változtatott. Annak ellenére, hogy március végére a harcoló felek kimerülése miatt hadműveleti szünet állt be, a Vörös Hadsereg ereje folyamatosan növekedett és várható volt, hogy nyáron nagyarányú offenzívát indít. Az erőviszonyok 1943 tavaszán egyértelműen a szovjet fél javára alakultak, és a németek számára a hadászati kezdeményezés visszaszerzése mint reális lehetőség enyhén szólva is kérdésesnek tekinthető. A Wehrmacht számára a keleti front helyzete változatlanul válságos volt, és semmit nem javultak a győzelmi, vagy akár a döntetlen elérésére vonatkozó kilátásai. Ráadásul Manstein február–márciusi ellentámadása a németek számára is súlyos veszteségekkel járt és lehetőségeiket is kimerítette.⁴

A déli frontszakaszon felvonuló szovjet erősítések (21. hadsereg és az 1. harckocsi-hadsereg) véget vetettek a német előretörésnek, és 1943. március 18-ára, más adatok szerint március 22-ére a front Belgorod környékén stabilizálódott.⁵ Így jött létre a keleti front hatalmas méretű kiszögellésének a déli oldala, amely 100–120 kilométer mélyen

⁴ A harcok során csak a támadást vezető SS páncélos hadtest több mint 11 000 katonát veszített. Ezen belül a Leibstandarte Adolf Hitler SS páncélgránátos hadosztály 44%-os veszteséget volt kénytelen elkönyvelni (167 tiszt, 4373 katona). *Michael Reynolds: Az ördög segédtsíjtje*. Hajja & Fiai, Debrecen, 2000. 26.

⁵ *K. SZ. Moszkalenko: Délnyugati irányban*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1982. 377.

és 160–190 kilométer szélességben benyúlt a német vonalba. Az ilyen kiugrások a front vonalában a kor stratégiai elmélete és gyakorlata szerint egyszerre jelentettek lehetőséget és veszélyt a harcoló felek számára. A kurszki kiszögellés esetében az oroszok innen támadhatták legkönnyebben és a leghatásosabban a németeket, hiszen egy sikeres áttörés a más frontszakaszon lévő német erők nagy tömegeit is fenyegette. Ugyanakkor egy jól kivitelezett megelőző német támadás a kiszögellés szárnyaira viszonylag kevés erőfeszítéssel jelentős szovjet erőket vághatott el és semmisíthetett meg. Ez a hely tehát jelenthette egy hatalmas győzelem lehetőségét, de könnyen válhatott halálos csapdává mindkét fél számára.

A téli harcok lezárása után mindkét fél részéről felvetődött a hogyan tovább kérdése. Nagy különbség azonban, hogy míg szovjet részről ez a feladat megoldásának mi-kéntjét (követendő stratégia, időrend stb.) jelentette, addig a németek számára komoly stratégiai dilemma formálódott. Abban a helyzetben voltak, hogy egyetlen lehetőségük volt, amelyet okosan kellett kihasználniuk. Jól szemlélteti általános stratégiai helyzetüket a keleti fronton, hogy 1943-ban legfeljebb egy 150 kilométer széles frontszakaszon gyűjthettek elegendő erőt egy nagyobb arányú támadáshoz.⁶ A német hadvezetés végül a kurszki kiszögellésben találta meg a nagyarányú győzelem kivívására legalkalmasabb helyet, ahol viszont olyan harcászati-hadműveleti feltételek alakultak ki, amelyek egyértelműen az erőfölényben lévő félnek kedveztek.

A német stratégiai cél a hadászati kezdeményezés visszaszerzése, valamint a körülmények szerencsés alakulása esetén a keleti front felszámolása lehetett. A Citadella fedőnevet kapott terv alap gondolata szerint az Orjol és Belgorod körzetéből indított két összetartó irányú déli és északi csapással le kellett vágni a kurszki kiszögellést, csapdába ejtve az ott csoportosuló szovjet erőket. Az elgondolás kézenfekvő volt és nem igényelt semmiféle stratégiai zsenialitást. Olyannyira nem, hogy a szovjet vezérkar és főhadiszállás elsősorban e térségben számolt a német offenzíva lehetőségével. A Citadellának, azon túl, hogy meglehetősen nyilvánvaló volt az oroszok számára is, más gyengeségei is voltak. A legfontosabb, hogy a Kurszktól északra fekvő orjoli kiszögellés önmagában is fenyegető helyzetet jelentett a németek számára. Mivel a Kurszk ellen északról indított csapást a német hadsereg csak ebből a körzetből mérhette, az orjoli kiszögellés levágására irányuló sikeres szovjet offenzíva hátba támadhatta a déli irányba nyomuló német csoportosítást. Mivel a Vörös Hadsereg rendelkezett elegendő erővel, hogy a kurszki kiszögellés védelmi hadműveleteivel párhuzamosan egy másik nagyarányú támadást indítson északról, ezért az innét Kurszk ellen irányuló német offenzívára vonatkozó tervek értelmetlenné váltak. Kérdéses volt továbbá, hogy a Wehrmacht rendelkezik-e elegendő erővel egy stratégiai méretű, nagyarányú hadművelet végrehajtására a keleti fronton, amit a legjelentősebb német katonai vezetők egy része

⁶ Ránki György: A második világháború története. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973. 186.

is kétségesnek tartott. Komoly kételyeket fogalmazott meg a támadás északi szárnyát alkotó 9. német hadsereg parancsnoka, Walther Model vezérezredes is május 4-én, a Citadella részleteivel kapcsolatban megtartott tanácskozáson. Kezdetben maga Erich Manstein vezértábornagy is úgy látta, hogy le kell mondani a támadó hadműveletről. Helyette stratégiai visszavonulást javasolt a Dnyeperhez, ahol elképzelése szerint kiépített erős állásokból, védelemmel véreztették volna ki a várható szovjet offenzívát, majd ellentámadással visszafoglalták volna az elvesztett pozíciókat.⁷

Rontotta a németek esélyeit, hogy előkészületeiket a szovjetek felderítették, és nagy erővel készültek az összecsapásra, amely nem volt ismeretlen a német felderítés számára sem.⁸ Sokan sokfélét írtak, miként jutott a német szándék a szovjet vezetés tudomására. Említik a brit ULTRA tevékenységét, de a Svájcban működő Lucy kém szervezet ügyességét is, amely szerintük hírszerzőt épített egyenesen a német vezérkarba. Többen vannak, akik a Lucy információit körmönfont módon egyenesen a britek által titokban átjátszott ULTRA adatokra vezetik vissza. Egyes vélemények szerint a brit kódfejtőknek sikerült feltörni a Citadella hadműveletről szóló német rejtjelezett rádióüzeneteket, amelyeket a Svájcban működő Lucy kém csoporton keresztül a szovjetek tudomására hoztak.⁹

Ez az állítás több sebből is vérzik. Először is a Lucy, a csoport egyik ügynökének, Rudolf Rösslernek a fedőneve volt és nem a csoporté. A csoport az Európát behálózó szovjet kém szervezet, a Vörös Zenekar (Rote Kapelle) része volt. Vezetője, a magyar Radó Sándor a Dóra fedőnevet kapta, míg a csoport a Vörös Hármast nevet viselte. Másodsorban: máig talány, miként kerültek Lucy birtokába a németek legtitkosabb adatai, annak ellenére, hogy az ULTRA-verzió elkötelezettjei szerint ezeket a titkokat már a hetvenes években „feltárták”.¹⁰ Konkrét Lucy–Ultra kapcsolatról még a *Dóra jelenti* című könyv ötödik kiadásához 2006-ban előszót író és a témával nyilvánvalóan foglalkozó Trom András sem írt. Csak feltevéseket említ, köztük Jan Bury erről szóló, a hetvenes években írott hipotézisét, ami nem bizonyíték.¹¹ Ezt a verziót maga Jan Bury is csak elméletként vetette fel, és erre vonatkozóan természetesen bizonyítékot sem nyújtott.¹² E tanulmánynak azonban nem célja, hogy bármelyik állítás híveivel vitatkozzon. Legyen itt elég annyi, hogy mivel Manstein harkovi ellentámadása után a

⁷ Uo. 185.

⁸ „Az ellenség számol ezzel a támadással – hangoztatta Model –, s ha német részről nem tudnak megfelelő erőt összpontosítani s új módszereket alkalmazni, talán szerencsésebb volna a támadásról lemondani.” Ránki 186.

⁹ *Will Fowler*: KURSZK, a legfontosabb 24 óra. Hajja & Fiai Könyvkiadó, Debrecen, 2006. 24.

¹⁰ Uo. 26.

¹¹ *Radó Sándor*: Dóra jelenti. Ötödik kiadás. Kossuth Kiadó, Budapest 2006. 7–8.

¹² *The Enigma: A Polish View The Greatest Secret of World War II–The Enigma Code Breach* by Jan Bury. <http://www.polanjournal.com/Library/APHistory/enigma/enigma.html> 2013-11-05 21.40.

német páncélos és csapásmérő csoportosítást sem a kiszögellés északi, sem a déli oldalról nem vonták vissza, ezért azt a szovjet felderítés állandó megfigyelés alatt tartotta. Már márciusban megállapították, hogy a német erők folyamatosan kapják a feltöltést és az erősítéseket. Mindezek az adatok, a kiszögellés sebezhető jellegének ismeretében, csak egyet jelenthettek a szovjet katonai vezetés számára. Az elkövetkező hetekben ezért nemcsak a hírszerzés, hanem a harcászati-hadműveleti és a légi felderítés erőfeszítéseit is a kiszögellésben zajló ellenséges tevékenység felfedésére összpontosították. Március végén, április elején a szovjet vezérkar már kész tényként kezelte, hogy a német offenzíva a kurszki kiszögellésben következik be.¹³ Emellett szóltak a stratégiai számítások is, amelyek alapján a szovjet katonai vezetés számára is nyilvánvaló volt, hogy a térségben végrehajtott sikeres német támadás járulékos hozadéka lehetett Moszkva megkerülése, vagy délre fordulva a déli szovjet erők felszámolása. Összegezve: sikeres támadás esetén a kurszki kiszögellés annyi kézenfekvő előnyt rejtett magában, hogy nem kellett különösebb titkosszolgálati tevékenység annak felismeréséhez, hogy a nagy összecsapás törvényszerűen itt következik be.

Kezdetben a folytatást mindkét fél támadással képzelte el, de amíg a németeket külön inspirálta a visszavágás vágya a télen elszenvedett vereségeikért, addig a szovjetek sokat tanultak az előző két év hibáiból, és nem ragaszkodtak az első csapás méréséhez. Úgy döntöttek, hogy inkább a német támadás kivéreztetése után fognak ellentámadásba átmenni.¹⁴

A német parancsnokok egy része gyorsan végrehajtott támadást javasolt a téli harcokban meggyengült szovjet erők ellen, és nem akart időt adni a felkészülésre: „Az ellenség havi gyártókapacitása legalább 1500 darab új páncélos. Hosszú várakozási idő esetén a téli harcok során keletkezett veszteségek és a nemrég elszenvedett vereségek következtében morálisan és harcértékükben meggyengült szovjet csapatok újra visszanyerik harcértéküket. Ezen kívül az ellenséges állások kiépítettsége is egyre jobb lenne.” Manstein¹⁵

Bármit terveztek azonban a hadvezérek, a harcoló felek egyike sem kezdeményezhetett a márciustól május első feléig terjedő időszakban, mivel egyik sem volt kész támadó harctevékenység végrehajtására. A németek 1942 végén és 1943 első negyedében több mint félmillió fős veszteséget szenvedtek el, és nagy volt a hiány harci

¹³ Sz. M. *Styemenko*: Ahol a győzelmet kovácsolták. Kossuth könyvkiadó – Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1977. 124.

¹⁴ „Április 8-án Zsukov, aki a Voronyezsi Frontnál tartózkodott, ezt írta a legfelsőbb főparancsnoknak: Véleményem szerint nem lenne célszerű, ha csapataink a közeli napokban támadásba mennének át azzal a céllal, hogy megelőzzük az ellenséget. Jobb lesz, ha védelmünk előtt felőröljük erőit, kilöjjük harcokosijait, majd friss tartalékok bevetésével általános támadást indítunk, s teljesen szétverjük csoportosítását.” Sz. M. *Styemenko* 125.

¹⁵ http://www.oroszvilag.hu/?t1=oroszsorszag_hirei&hid=4957 2014-04-27 15.05.

technikában is. A tervezett hadművelethez a Kurszk térségében lévő német erők még május elején is alig több mint 686 páncélossal és 160 rohamlőveggel rendelkeztek, s még június 3-án is csak 1081 páncélos és 376 rohamlőveg volt hadra fogható állapotban.¹⁶ „Szárazföldi véderő parancsnoksága úgy ítélte meg, a keleti arcvonalon elengedhetetlenül szükséges, hogy egy rövid nyugalmi helyzet alakuljon ki, mert a sokat túrt gyalog- és páncélos hadosztályokat alaposan rendbe kellett hozni.”¹⁷

Az offenzíva kezdetéig meg kellett oldani az elvesztett katonák és a felszerelés pótlását és a téli-tavaszi harcokban nagy veszteséget szenvedett alakulatok feltöltését. Ezzel egy időben a támadás végrehajtásához szükséges erősítést is biztosítani kellett a front számára. Mindez hatalmas feladatot jelentett mind a katonai kiegészítési rendszernek, mind a gazdaságnak, és időre volt szükség a végrehajtásra. A problémát totális mozgósítással és az erők nyugatról történő átcsoportosításával oldották meg. 1943. április 12-ig körülbelül 10 000 tüzérségi eszköz érkezett a kiszögellésbe.¹⁸ Fokozták a fegyvergyártást, s új harcokosi (Tigris, Párduc) és rohamlőveg (Ferdinánd) modelleket fejlesztettek ki és állítottak rendszerbe. A Tigris harcokosik kisebb számban már 1942-től megjelentek a keleti fronton, így bizonyos értelemben nem számítottak meglepetésnek az oroszok számára. Viszont a németek annyira hatékonynak tartották az új harceszközöket, hogy mindenképpen nagyobb számban kívánták bevetni őket a nyári harcokban.

A Vörös Hadsereg szintén feltöltésre szorult harci technikában és személyi állományban egyaránt. A felvonulást nehezítették az április-májusban szokásos tavaszi áradások és az ebben az évszakban hagyományosan rossz oroszországi időjárási és terepviszonyok. Nem véletlenül írta április 10-én a kiszögellés északi oldalát védő Központi Front törzsfőnöke a vezérkarnak: „Az ellenségnek csak a tavaszi rossz útviszonyok és áradások megszüntetése után lesz módja arra, hogy átcsoportosítások után csapatait a támadás valószínű irányában összpontosítsa, és hogy a szükséges készleteket felhalmozza. Következésképpen csak 1943. május második felében számolhatunk azzal, hogy döntő támadásba megy át.”¹⁹

Nem állják meg a helyüket azon állítások, miszerint egy korábban megindított támadás bizonyosan sikert hozott volna a németek számára, mivel a harcoló felek folyamatosan követték egymás intézkedéseit, és a felkészülés szinkronban folyt. Igaz, hogy áprilisban a Vörös Hadsereg sem érte el a júliusi felkészültségének szintjét, de a németek sem tudták a nyár eleje előtt befejezni csapásmérő erőik összpontosítását, ezért a szembenálló erők kiegyenlítettek voltak. A sajátos orosz terep- és időjárási viszonyok

¹⁶ http://www.oroszvilag.hu/?t1=oroszsorszag_hirei&hid=4957 2014-04-27 15.05.

¹⁷ *Siegfried Westphal*: Két felvonás között. In: *S. Freiden – W. Richardson*: Végzetes döntések. Kossuth Kiadó, Budapest, 1998. 183.

¹⁸ *John Keegan*: A második világháború. Európa Kiadó, Budapest, 2008. 786.

¹⁹ *Sz. M. Styemenko* 126.

(raszputyica) között nehéz volt a felvonulás és az offenzívához szükséges készletek felhalmozása, valamint a csapatok mozgatása. Az ilyen viszonyok között, hiányos felkészültséggel indított támadó hadművelet kudarcra fenyegetett a „legendás terepjáró képességű” német haditechnika ismeretében (az 1941. évi Moszkva elleni támadás tapasztalatai is ezt erősítették).

A szembenálló erők

Hitler 1943. április 15-én írta alá a 6. számú hadműveleti parancsot, amelyben megfogalmazták a Citadella hadművelet fő célkitűzéseit. Ennek alapján a német erőknek az Orjol (észak) és Belgorod (dél) irányából indított két találkozó irányú csapással Kurszk térségében, már a hadművelet ötödik napján katlanba kellett zárni a Vörös Hadsereg Központi és Voronyezsi Frontjának csapatait. A Wehrmacht az áttöréshez két csoportosításban huszonhárom gyalogoshadosztály, tizenhat páncélos és gépesített hadosztály állományában, összesen 900 000 katonát, 2700 harckocsit és rohamlöveget, közel 10 000 löveget és aknavetőt vont össze. A támadást a 4. légiflotta (Otto Dessloch tábornok) és a 6. légiflotta (Ritter von Greim tábornok) mintegy 2050 repülőgépe támogatta.²⁰ A támadáshoz a szovjet–német fronton bevetett páncélos hadosztályok 70%-át, a gépesített hadosztályok 30%-át, a gyalogos hadosztályok több mint 20%-át a kurszki kiszögellés ellen összpontosították.

A manapság gyakran új felfedezésnek tekintett szovjet túlerő tényét a szovjet történetírás sem tagadta, sőt a német kudarc egyik okának a túlerő ellen vezetett offenzívát tekintette. A szovjet hadvezetés a német offenzíva közvetlen felfogására kijelölt Központi és a Voronyezsi Front állományába 1 337 000 katonát, 20 000 löveget, közel 3600 harckocsit és 3130 repülőgépet vont össze a térségben.²¹ Szükség esetén ehhez jött tartalékként a Sztjeppi Katonai Körzet (július 9-étől Sztjeppi Front) 580 000 katonája, 1600 harckocsija, 8500 lövege és 400 repülőgépe. A mai orosz irodalom több mint 2 millió katonát, 5 ezer harckocsit és önjáró tüzérségi löveget, valamint mintegy 3 ezer repülőgépet említ.²²

A kiszögelléstől északra a Günther von Kluge által irányított Közép Hadseregcsoporthoz, délre az Erich von Manstein vezette Dél Hadseregcsoporthoz helyezkedett el. Északon az orjol–kromi csoportosítást, a Közép Hadseregcsoporthoz tartozó, Walther Model vezérezredes vezette 9. hadsereg alkotta, amely öt hadtestből – ebből

²⁰ *Heiger Ostertag: A világtörténelem legnagyobb páncéloscsatája.* Truppenpraxis, 1993/4. 420–424. (Fordítás: Szabó Ferenc ZMKA, 1994.)

²¹ *V. J. Bisztrov, K. A. Cseremuhin, G. A. Koltunov, A. I. Kotyelenyec, M. M. Malahov, V. P. Morozov, N. I. Sehovcov, A. SZ. Taralov, P. A. Zsilin: A Nagy Honvédő Háború története. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 197.*

²² http://hungarian.ruvr.ru/2013_04_23/Kurszki-csata-Torteneti-osszefoglalo/ 2013-08-17 15. 14.

három páncélos – állt. Az összesen 15 hadosztálynyi, 1000–1100 páncélosból álló erő feladata, hogy déli irányú csapással 50 kilométer szélességben áttörje a frontot, elfoglalja Kurszkot, és egyesüljön a délről támadó erőkkel.

A támadás legerősebb, Belgorod–Harkov csoportosítását a Dél Hadseregcsoport állományából kijelölt hat hadtestből álló erő alkotta, 1400–1500 páncélossal. A fő feladat teljesítése Hermann Hoth vezérezredes 4. páncélos hadseregére hárult, amelynek állományába tartozott az SS páncélos hadtest Paul Hausser SS tábornok vezetésével. Nekik kellett végrehajtani az északi irányú áttörést Kurszk felé és megsemmisíteni az ellenséges erőket. A csoportosításhoz tartozó másik nagyobb csoportosítás, a három hadtestből szervezett Werner Kempf tábornok vezetése alatt álló Kempf-harcsoport volt, amelynek feladata, hogy északkelet felé támadva biztosítsa a főerők jobb szárnyát.

Északon a német 9. hadsereggel szemben Rokoszovszkij hadseregtábornok Központi Frontjának hadseregei védtek, öt hadsereg (13., 48., 60., 65., 70.) az első lépcsőben és a két harckocsi hadtestből álló 2. harckocsi hadsereg a második lépcsőben.²³ A tartalékot a 9. és 19. harckocsi hadtest, valamint páncéltörő tüzér kötelékek alkották. A déli irányt a Vatutyin tábornok vezette Voronyezsi Front tartotta. Állományába a 6. és 7. gárda hadseregek, a 38, 40, 69. hadseregek és az 1. harckocsi hadsereg tartozott. A tartalékát a 35. gárda lövész, valamint a 2. és az 5. harckocsi hadtest képezte.

A fő feladatot végrehajtó két szovjet front támogatására és a tervezett későbbi ellentámadásra az Ivan Konyev tábornok által vezényelt Sztjeppi Front vonult fel. A front fő erőit három összefegyvernemi (4 gárda, 5. gárda, 27., 47., 53.), egy harckocsi hadsereg (5. gárda), a 4. gárda harckocsi hadtest, három lovas hadtest (3., 5., 7. gárda-), valamint két gépesített hadtest alkotta.

A tüzérséget, benne a páncéltörő és a légvédelmi tüzérséget a veszélyeztetett szakaszokra összpontosították. A légvédelmi tüzérséget kilenc légvédelmi tüzér hadosztály, huszonhat önálló könnyű üteg, hét közepes tüzérhadosztály képviselte összesen 1026 löveggel.²⁴

A szovjet hadsereg fő csapásmérő tüzerejét a tüzérhadosztályok képezték. 1942. mintájú tüzér hadosztályokat 1942. október 31-én hozták létre. A főhadiszállás tartalékaként, annak rendelkezései szerint összpontosítva alkalmazták őket a kivételesen fontos frontszakaszokon. Létszámuk 9214 katona, szervezetükben egy felderítő zászlóalj és négy tüzérdandár volt.²⁵

²³ A szervezési eltérések miatt a szovjet hadseregek a hasonló elnevezés ellenére, szervezetben, létszámban és fegyverzetben jelentősen eltértek a német hadseregektől és jelentősen gyengébbek voltak.

²⁴ A második világháború története 1939–1945. VII. kötet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 184.

²⁵ Soviet WWII Artillery Divisions, <http://www.soviethammer.net/blog/806495-soviet-wwii-artillery-divisions/> 2014-10-31 11.55.

1. könnyű dandár, három páncéltörő tüzér ezred, ezredenként 24 löveg,
2. tarackos dandár, három 20 löveges ezred,
3. tábori tüzér dandár, két 18 löveggel felszerelt ezred,
4. aknavető dandár, négy 20 aknavetővel felszerelt ezred.

1942-ben 26 tüzérhadosztályt szerveztek, amelyből négy 1943 márciusában a gárda címet kapta.²⁶ 1943 áprilisában áttörő tüzérhadosztályokat szerveztek, amelyek szervezete megegyezett a tüzérhadosztályokéval, de kiegészült egy 4 zászlóaljas nehéztarackos dandárral (32 löveg) és egy négy zászlóaljas igen nehéz tarackos dandárral.²⁷

1943 áprilisától a szovjetek különös figyelmet fordítottak a páncélelhárítás feltételeinek a megteremtésére. Már 1942 májusában megszerveztek 5 páncéltörő tüzérhadosztályt a 43 páncéltörő tüzérdandár megerősítésére. A negyvenkét páncéltörő tüzérdandár 1943-ban egyenként nyolc üteggel rendelkezett, és bevetették őket a kurszki csatában.²⁸ „Javult a páncélelhárító fegyverek minősége. A Tigris és Párduc harcokcsik elleni harcra a 45 mm-es lövegek már nem feleltek meg, ezért 1943 tavaszától tömegesen gyártották az 57 mm-es páncéltörő lövegeket.”²⁹

A páncéltörő tüzérség mennyisége a sztálingrádi csatához viszonyítva a kétszeresére nőtt. A páncélelhárítás mélysége elérte a 30–35 kilométert.³⁰ A legfontosabb irányokban a páncéltörő lövegek sűrűsége meghaladta a kilométerenkénti 20–25, egyes helyeken, például a Központi Frontnál július 5–9. között a 40–43 darabot.³¹ A 307. lövészadosztály Ponyirinél 70 páncéltörő löveg/kilométer sűrűséget hozott létre, ami elegendő volt a német páncélos csoportosítás támadásnak elhárításához.

Bár a kurszki csatát sokan úgy említik, mint a páncélosok óriási csatáját, valójában összefegyvernemi ütközet volt, amelyből minden fegyvernem kivette a részét. A Vörös Hadsereg többlépcsős, műszakilag berendezett, álcázott, erősen kiépített mély védelmet hozott létre, amelynek a gerincét a páncélelhárító körletek alkották. A Központi Front szakaszán 400 000 aknát telepítettek, és 5000 kilométer lövész és közlekedő árkot ástak.³² Csak a 13 hadsereg védelmi sávjában 98 harcokcsi ment tönkre az aknáktól a csata első napján. A második napon a mozgó záró osztagok további 9000 aknát telepítettek, amelyek 89 páncélost tettek harcképtelenné. A harmadik napon újabb

²⁶ Soviet WWII Artillery Divisions, <http://www.soviethammer.net/blog/806495-soviet-wwii-artillery-divisions/> 2014-10-31 11.55.

²⁷ Soviet WWII Artillery Divisions, <http://www.soviethammer.net/blog/806495-soviet-wwii-artillery-divisions/> 2014-10-31 11.55.

²⁸ Soviet WWII Artillery Divisions, <http://www.soviethammer.net/blog/806495-soviet-wwii-artillery-divisions/> 2014-10-31 11.55.

²⁹ *Enzsöl Gyula*: A páncélelhárítás. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1981. 38.

³⁰ *Szanati József*: A tábori tüzérség az első és a második világháborúban. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 167.

³¹ Uo.

³² *Heiger Ostertag* 420–424.

8000 újonnan telepített akna újabb 93 tankot semmisített meg. Összességében, a szovjet műszaki alakulatok által a csata idején telepített 35 000 harckocsi akna az északi szakaszon 420 páncélost (harckocsi, rohamlöveg) pusztított el vagy tett mozgásképtelenné, míg a 4. páncélos hadseregnél és a Kempf harccsoportnál ez a szám elérte a 355 harckocsit és a 30 rohamlöveget.³³

Aknazárakkal biztosított páncélelhárító támpontokat és páncélelhárító körleteket hoztak létre, általában 6–9 löveggel, de voltak esetek egy páncélelhárító körletben 15–20 löveg-alkalmazására is. A Központi Front 15. lövészhadtesténél kilenc páncélelhárító körletbe huszonnégy páncélelhárító támpontot egyesítettek.³⁴ Fontos szerepet szántak a mobil páncélelhárító tartalékoknak és a mozgó záró osztagoknak, amelyek az áttörés harckocsi veszélyes irányait zárták le. A német harckocsik elleni harcba bevonták a tábori tüzérség 122 mm-es és 152 mm-es lövegeit, valamint az önjáró tüzérséget is.

A szovjet előkészületek eredményeként a németek által számított 30 lövészadosztály és 29 harckocsi dandár helyett legalább 100 lövészadosztály várta a támadást, ami önmagában is megkérdőjelezte a Citadella sikerét. A németek azonban bíztak jobb felkészültségükben és elsősorban az új mintájú Tigris és Párduc harckocsikban, valamint a Ferdinand rohamlövegekben. A csata időpontját többször elhalasztották, amelynek okaként a felkészülési hiányosságok mellett időjárási, technikai és katonapolitikai indokok is megjelölhetők. Tény, hogy 1943. április végén valóban nagy esőzések voltak a térségben, így május elején nem lehetett támadni, amely a Központi Front törzsfőnökét látszik igazolni.

A halasztásokat az is indokolta, hogy Hitler minél több modern páncélost akart hadrendben tudni a csata megkezdésekor. Ennek viszont volt logikája, hiszen a német hadműveleti terv jelentős részben éppen ezek képességeire épült és a későbbi események is azt bizonyították, hogy az új harceszközökkel felszerelt egységek érték el a legjobb eredményeket.

A fegyverzet

A kurszki csatában a harcok fő terhét a páncélosok és a légierő viselték. A német páncélos alakulatok gerincét 1943 nyarán a modernizált Pz-III és Pz-IV típusú harckocsik alkották. A szovjet csapatok ugyanebben az időben főleg T-34/76 típusú harckocsikkal voltak felszerelve, amelyek F-34 típusú, 76 milliméteres, L/42 kaliber-

³³ Colonel *David M. Glantz*: Soviet Defensive Tactics at Kursk, July 1943. Combat Studies Institute U. S. Army Command and General Staff College September 1986 70. <http://usacac.army.mil/cac2/cgsc/carl/download/csipubs/glantz2.pdf> 2013-11-03 08. 53.

³⁴ *Szanati József* 168.

hosszúságú lövege a német nehéz harckocsik kivételével minden más német típus ellenében hatékonyak voltak.

A német Pz-IV F2, G és H változatú páncélosok minden szempontból felvehették a harcot a szovjet T-34/76 harckocsikkal, de a nehezebb típusokkal is. A fő fegyverzetüket képező, 75 mm-es, 43 kaliberhosszú KWK 40 típusú harckocsiágyú 1000 méterről akár 89 mm 30°-ban döntött páncélt is átüthetett. Ez a teljesítmény elegendő volt, hogy minden szembenálló harckocsit legyőzhessen a keleti fronton.

Gyakori állítás, hogy a német páncélos erők zömében elavult Pz-III típusokkal harcoltak, amelyek eredendően alárendelt szerepet játszottak, és csak személyzetük hihetetlen képességei és elszántsága, valamint a kritikán aluli szovjet irányítás tette lehetővé, hogy a szovjet harckocsik fölébük kerekedjenek. Ez a kijelentés így nem állja meg a helyét, mert az 1943 közepén alkalmazott német Pz-III típusok a modernizált, több mint 22 tonna tömegű, 50 milliméter vastag homlok páncélzatú, J, L és M változatok voltak. Az ezeken alkalmazott 50 mm űrméretű L/60 KWK 39 löveg felvette a harcot a korabeli szovjet T-34/76 típusokkal is, így ez a harckocsi is képes volt harckocsi csatát vívni a szovjet páncélos erőkkel.

A németek három új páncélos típust alkalmaztak Kurszknál: a Párducot, a Tigrist és a Ferdinánd rohamlöveget. A Ferdinándról elmondható, hogy rossz terepjáró képessége, esetlen mozgása és a gyalogsági támadással szembeni védtelensége miatt nem igazán vált be. A 653. nehézharckocsi-osztály már a támadás első napján, 37 darabot veszített el az eredeti 49 darab gépéből. Gyakori a Tigris és a Párduc harckocsik szerepének bagatellizálása, pedig valójában a 200 Párduc és főleg a 133 Tigris harckocsi okozta a szovjet vezetésnek a legnagyobb fejtörést. Velük szemben nehézharckocsi-kategóriában alig 170 KV-1 és 10 Churchill (más adatok szerint 42) páncélost tudtak felsorakoztatni.³⁵ A KV-1 és a Churchill típusok csak formailag voltak nehéz harckocsik, mert bár a páncélzatuk erős volt, de a KV-1 lövege a T-34-esen is alkalmazott 76 milliméter űrméretű F-34 harckocsiágyú, míg a Churchill fegyverzete ennél is gyengébb volt, így a szovjet nehézharckocsi-állománynak egyetlen típusa sem volt mérhető a német nehéz harckocsikhoz. A Churchill MK IV harckocsit nem tankcsatára, hanem a gyalogság támogatására szánták. 57 milliméteres löveggel volt felszerelve. Az MK I, II, IV változatokból, összesen 301 darabot szállítottak a Szovjetunióba.

Ha német oldalon hangsúlyozzuk a régebbi típusokat, akkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szovjet oldalon sem csak T-34/76-ok harcoltak, mert a harckocsi-állomány legalább egyharmada T-60 és T-70 könnyű harckocsikból állt. Konkrétan csak a Központi és a Voronyezsi Front harckocsi-állományában 900 db T-60, vagy T-70 típusú könnyű harckocsi volt. Ezek a csatára alkalmatlan típusok ugyan jó szol-

³⁵ *Turcsányi Károly*: *Nehéz harckocsik, Összehasonlító értékelések, műveleti alkalmazások és a magyar TAS tervezése*. Pudelo Kiadó, Debrecen. 51–52.

gálatot tettek a Vörös Hadseregnek abban az időszakban, amikor a kérdést úgy kellett feltenni, hogy van harckocsi, vagy nincs harckocsi, de a kurszki csata idején legfeljebb felderítésre voltak alkalmasak. Nyílt páncélos ütközetekben vagy a gyalogság támogatásakor értelemszerűen nem feleltek meg a követelményeknek, és harckocsi-szerpkörben való bevetésük csak a veszteségeket növelte. A 3600 szovjet harckocsiból kevesebb, mint 2700 volt T-34, 180 KV-1 vagy Churchill, és a többi lényegében harckocsiként használhatatlan könnyű harckocsi.

A Vörös Hadsereg Kurszknál felvonultatott harckocsijai közül egyik sem harcolhatott a németek legújabb típusú páncélosaival, ezen kívül legalább egyharmaduk nem vehette fel a harcot a németek régebbi típusaival szemben sem. Ellenben a németek minden típusa harcolhatott a T-34/76 szemben és a legtöbb legyőzhette a szovjet nehéz tankokat is. A német nehéz harckocsik ellen, csak a Zisz-2 57 milliméteres páncéltörő ágyúja és a SZU-152 rohamlöveg volt igazán hatékony fegyver. A SZU-152 fejlesztését 1942 elején fogadták el, és a KV-1 nehéz harckocsi bázisán került kialakításra. Használható volt nehéz rohamlöveggént, de nehéz páncélvadászként is. Fő fegyverzete a 152,4 milliméter űrméretű, 27,9 kaliber hosszúságú ML-20S nehéz tarack volt. E fegyver 655 m/s kezdősebességű lövedéke 125 milliméteres páncélt ütött át 500 méter távolságon és 2000 méterig a 110 milliméteres páncélt is áttörhette. A több száz m/s sebességgel becsapódó 48,78 kilogrammos lövedék akkor is tönkretette a harckocsit, ha nem ütötte át a páncélt. Ellenben mindkét típusból – figyelembe véve, hogy rendszeresítésüket csak 1943 tavaszán kezdték el – a csata kezdetére csak kevés állt rendelkezésre. Például a SZU-152-ből hat ütegbe szervezve egy ezred, összesen 12 löveggel vett részt a csatában.³⁶ Az egységet az Orjol-Kurszk irányba vetették be, ahol többek között 7 Ferdinand rohamlöveget és 10 Tigris semmisített meg. (Más források szerint 8 Ferdinandot és 12 Tigris).³⁷

Technikai értelemben tehát inkább német előnyről, mint hátrányról beszélhetünk. Emiatt a szovjetek a védelmi harcok során nagymértékben támaszkodtak gyalogságuk szívósságára, tüzéségükre (benne a páncéltörő tüzéségre), a légierőre és a műszaki alakulatokra.

Szinte minden szakirodalomban sok szó esik a rádió hiányáról a szovjet harckocsikban. Tény, hogy a háború végéig nem sikerült minden harckocsit felszerelni ezzel a vezetés szempontjából létfontosságú eszközzel, de ez a probléma kissé túldimenzionálnak tűnik. A szovjet harckocsik felszereltsége 1940-ben 10–15%, 1942-ben 20–40%, de 1943-ra a T-43 és nehezebb típusok felszereltsége elérte a 70–80%-t.

A légierő mindkét oldalon nagy szerepet kapott. A németek az FW-190A és az

³⁶ *Ian Galley*: Artillery of the Red Army, http://www.flamesofwar.com/hobby.aspx?art_id=1002 2014-11-10 07.37

³⁷ Battle of Kursk tanks, <http://www.battleofkursk.org/Battle-of-Kursk-Tanks.html>

ME-109 F vadászokat és a JU 87 harckocsi rombolókat használták. Szovjet oldalon a LA-5, LA-5 FN, JAK-3, JAK-9 vadászok és az IL 2 csatarepülőgépek játszották a fő szerepet.

Harckocsik ellen a szovjetek repülőgépekről a 2,5 kilogrammos PTAB-2.5-1.5 típusú kumulatív bombát alkalmazták. A bomba 60 milliméter vastag páncél átütésére volt képes, amely elegendőnek bizonyult minden német harckocsi – beleértve a Tigris is – tetőpáncélzata ellen. A benzinnel működő német harckocsimotorok gyúlékonyak voltak, és egyetlen bomba is lángba boríthatta őket. A bomba kétségtelenül hatásosnak bizonyult a támadó páncélosok ellen, 70–100 méter magasságról kioldott 192 darab PTAB egy 15x70 méteres területen gyakorlatilag mindent megsemmisített.³⁸ A szovjet IL-2 típusú csatarepülőgépek négy kazettát szállíthattak, amelyekben egyenként 48 PTAB volt, míg kazetta nélkül 220 darabot szerelhetek rá. A bombákat a célterület felett egyszerre oldották ki, amelyek így nagy területet fedtek le, amelyen belül a harckocsikat véletlenszerűen találták el. A módszerből következik, hogy a ledobott bombák jelentős része nem talált célt, de a nagy számok törvénye alapján, az ily módon támadó repülő mégis jelentős pusztítást okozhattak. Egy nyolc gépből álló IL-2 kötelék, 1943. július 2-án 70 német harckocsit támadott meg, és 1200 bomba felhasználásával 15 harckocsit megsemmisített.³⁹ A németek kézenfekvő módon a harcjárművek közötti távoközök növelésével, illetve a légitámadások megelőzésével (pl. álcázás) védekeztek, ami csökkentette a légitámadások hatékonyságát.

A szovjet páncéltörő tüzérség alapfegyvere 1943-ban a 45 milliméteres páncéltörő ágyú volt. A páncéltörő tüzérezredek a hosszú csövű 76 milliméteres 36 M páncéltörő ágyút használták, míg a hadosztálytüzérség maradt a szintén 76 milliméteres ZISZ-3-as lövegeknél. A nagyobb hatású, ZISZ-2 típusú 57 milliméteres páncéltörő ágyúkat a páncéltörő tüzérdandárok harmadik ezredeiben szervezték.⁴⁰ A páncélosok legfélelmetesebb ellenfele a földön nem a harckocsi, hanem a páncéltörő ágyú volt. Mivel beásták és jól álcázták, ezért nehéz volt észrevenni, így az első lövést majdnem biztosan mindig a páncéltörő lövegek adták le. A német támadás elhárításában döntő szerepet szántak az álcázott páncéltörő tüzérségnek, amelynek fő feladata, hogy akár önmagát is feláldozva megsemmisítse a támadó ellenség páncélosait. A páncéltörő lövegek álcázott tüzelőállásaikból hatásos lőtávolságukon belül nyitottak tüzet, ami függött a löveg és a támadó harckocsi típusától, de a második világháború e szakaszában átlagosan

³⁸ <http://ram-home.com/ram-old/bomb-ptab.html> 2014-11-24 16. 20.

³⁹ <http://ram-home.com/ram-old/bomb-ptab.html> 2014-11-24 16. 20.

⁴⁰ *Walter S. Dunn, Jr: The soviet economy and the Red Army 1930–1945.* http://books.google.hu/books?id=dcAgT_2uiYgC&pg=PA177&lpg=PA177&dq=soviet+anti+tank+units&source=bl&ots=g0O_P5V6Wu&sig=sEcAg85g8yzTemAcNNN3gxDcaAg&hl=hu&sa=X&ei=8NeAUo6dMIeO4wTPm4GYAw&ved=0CGoQ6AEwCDgU#v=onepage&q=soviet%20anti%20tank%20units&f=false, 2013-11-11 14. 37.

500 méter volt. A támadó harckocsik a terep és a harcalakzat tartása miatt legfeljebb 20 kilométer/óra sebességgel haladva ezt a távolságot 2 perc alatt teheték meg. Ennyi idő alatt a páncéltörő lövegek egyenként 10–15 lövést adhattak le. Minimum 20–25% hatásos találati valószínűséggel számolva, ez lövegenként 2–3 három kilótt tankot is jelenthetett, mielőtt a löveget felderítették és megsemmisítették volna. A számítás nyilvánvalóan csak arra az esetre vonatkozik, ha az ellenség a veszteségekre való tekintet nélkül folytatta támadást.⁴¹ A páncéltörő tüzérség akkor is teljesítette feladatát, ha maga is nagy veszteségeket szenvedett vagy megsemmisült, de ezzel arányosan nagyszámú támadó harckocsit semmisített meg. A híres JU–87 pilóta, Hans Ulrich Rudel szerint a csatatéren jól elhelyezett és álcázott szovjet nehéz páncélelhárító ágyúk jelentették a legnagyobb veszélyt a német páncélosok számára. Támpontjaik felderítése és megsemmisítése a legnehezebb feladatok egyike volt.⁴² Bár a hivatalos győzelmi lista csak a kilótt páncélosokat ismerte el, de a német páncélos katonák szemében a megsemmisített páncéltörő ágyú kétszer annyit ért, mint a kilótt harckocsi.⁴³

A csata

A Citadella kezdetét megelőző napokban a két fél megpróbálta akadályozni a másik szándékait, ezért légi és tüzérségi csapásokat mértek egymás állásaira, repülőtereire és a csapatokat, felszerelést kirakó körleteire. Május–június hónapban a szovjet légi-erő a német repülőtereket támadta, és megsemmisített 500 repülőgépet. A németek ezzel szemben részlegesen lebombázták a szovjetek legfontosabb kirakó állomásának számító kurszki vasúti csomópontot. Mindkét fél erősítette felderítő tevékenységét, és orosz részről a partizánokat is bevonták a német felvonulás késleltetésébe.

Július 4-én német légitámadásokat hajtottak végre, és harcfelderítés indult a szovjet védelem harcászati feltérképezésére, illetve a szovjet zászlóaljerejű harcélőrsők visszaszorítására. A harcfelderítés természeténél fogva olyan támadó tevékenység, amely tűzmegnyitásra kényszeríti az ellenséget. Sokan ezért a Citadella kezdetét július 4-én délutánra teszik, ami nem felel meg a tényeknek. A támadás végül 1943. július 5-én hajnalban indult meg. A szovjet oldalt német átszököttek tájékoztatták a támadás előkészületeiről, ezért lehetősége volt úgynevezett tüzérségi ellen-előkészítéssel akadályozni a német kibontakozást. A szovjet tüzérség már kezdetben késést okozott a német tervekben, mert a tüzérségi ellen-előkészítés felemás értékelése ellenére is

⁴¹ <http://www.lonesentry.com/articles/ttt/russian-antitank.html> 2013-11-09 08.56

⁴² „The most dangerous things for our panzers are the Soviet heavy anti-tank guns, which established in all key points of the battlefields. The Russians are the masters of camouflage, therefore it's very hard to locate and neutralize their guns.” <http://www.wio.ru/galgrnd/atg.htm> 2013-10-09 07. 22

⁴³ *Robert Kershaw: Harckocsizók (A páncélos hadviselés emberi története).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. 370.

jelentős veszteségeket okozott, és zavart keltett a felvonulásban, ami 2–3 órával késleltette a Citadella megindítását. A német tüzérség csak 04.30-kor nyitott tüzet, amelyre a szovjet tüzérség nagy erővel válaszolt. Már a csata első napjai alatt világossá vált, hogy a német parancsnokság elképzelései kivitelezhetetlenek. A kezdeti sikerek ellenére a német támadás délen egyik szárnyon sem a terv által előírt ütemben haladt. Márpedig a Citadella elképzelésének kulcsa éppen a gyors áttörés végrehajtása volt.

A két légierő nagy intenzitással lépett harcba. Július 5-én a Központi Front légterében a Luftwaffe 1162, a szovjet 16. légi hadsereg 1232 bevetést teljesített.⁴⁴ A szovjet vadászlégierő eleinte lassan és a csata első napján kevés eredménnyel reagált. A Voronyezi Front vadászfedezetét az 5., a Központi Front légi biztosítását a 6. vadászrepülő hadtest látta el. A feladatot kezdetben egyik sem tudta maradéktalanul megoldani. Megfelelő légi fedezet hiányában a szovjet erők bizonytalanná váltak, és a németek vették át a kezdeményezést. Taktikai hiányosságok miatt a német támadásokat sem a csatarepülők, sem a bombázók nem tudták megfelelően fékezni. Kis csoportokban, vadász kíséret nélkül repültek, és az ellenséges vadászok megérkezésekor menekülni kényszerültek. Úgy tűnik, míg a két fél vadász-légiereje egymással harcolt, addig a földi csapatokat mindkét fél szabadon támadhatta. A hibák kiküszöbölése után a második nap végére az északi szektorban a 16. szovjet légi hadsereg felülkerekedett a nehézségeken és fokozatosan kivívta a légi fölényt. Július 9-én a Luftwaffe aktivitása a Központi Front sávjában 350 bevetésre csökkent. Lényegében ugyanez történt a déli szektorban is, ahol bár több nehézséggel, de a szovjetek végül felülkerekedtek a számbeli hátrányban is harcoló németeken. Bár július 10-re a Luftwaffe még mindig képes volt légi támogatást nyújtani a harcmező egyes részein, de elvesztette az általános fölényt a csatater fölött, és az egységek bevethetősége drasztikusan csökkent. Július 11-én már csak az II. SS páncélos hadtest Prohorovka felé irányuló támadását volt képes több-kevesebb sikerrel támogatni. Rotmisztróv erről ezt írja: „Egyidejűleg, kemény légi harc bontakozott ki a csatater felett. Mind a német, mind a szovjet pilóták igyekeztek segíteni a földön harcolókat. Úgy tűnt, hogy a bombázók, a csatarepülők és a vadászok oda vannak függesztve a csatater fölé. Egyik légi harc követte a másikat és nemsokára az egész ég behomályosult az égő roncsok füstjétől.”

A szovjet és a német vadászok küzdöttek a légi fölényért a csatater fölött annak érdekében, hogy a légierő befolyásolni tudja a földi csatát. A harcok során mindkét fél képes volt csapást mérni az ellenség földi harcjárműveire.⁴⁵ Összefoglalva: a szovjet légierő a kezdeti gyengélkedés után északon július 8-tól megszerezte a légi fölényt, míg délen legalábbis kiegyenlített harcot vívott.

⁴⁴ A második világháború története... i. m. 194.

⁴⁵ Jonathan P. Klug B. S.: REVISITING A „LOST VICTORY” AT KURSK, United States Military Academy, 1995 August 2003 http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-0604103-113808/unrestricted/Klug_thesis.pdf 2014-05-15 10.25.

A német támadás július 5-én az északi szakaszon a Központi Front ellen indult. Itt a főcsapás irányában a szovjet 13. hadsereg védekezett. A szovjet védelem a páncélelhárító támpontokon és körleteken alapult, amelyből több páncéltörő tüzér alegység harca egységesen koordinálható volt. Az északi német csoportosítás hamarosan egy mélyen kiépített orosz védelmi rendszerbe és sorozatos ellentámadásokba ütközött. A gyalogosok, valamint a műszaki alakulatok nem tudták megtisztítani az utat a harckocsik előtt, így nekik kellett megkísérelni a megerősített körletek áttörését. Az első napon súlyos veszteségek árán a 9. német hadsereg egy 50 kilométer széles és 8 kilométer mély betörést ért el, ami a védelem harcászati mélységén sem hatolt át. A következő napon, bár Rokoszovszkij ellentámadása csak részleges sikert ért el és a Tigrisek okozta súlyos veszteségek miatt megállt, de a német támadás sávjának szélessége 40 kilométerre szűkült, és így is csak 4 kilométer előrejutást értek el.

Július 7-én a német 292. és 86. gyaloghadosztály elfoglalta Ponyirit, de a szovjet ellentámadás részben visszafoglalta. A települést július 8-án sem sikerült elfoglalni, és ettől kezdve a harcok ide koncentrálódtak. A német támadási sáv szélessége július 7-én 15 kilométer, 8-án már csak 2 kilométer széles volt. Ennek ellenére az előretörés üteme naponta alig 2 kilométert ért el, és július 8–9-én a harcok jobbára már csak Ponyiri birtoklásáért folytak. Július 10-én a német támadás az északi szakaszon lényegében megállt, és Model is belátta, hogy az áttörés lehetetlen.

A német esélyekről sokféle latolgatás született, azonban tény, hogy az északi támadás nagyjából 12–18 kilométer előrenyomulás után már a harmadik napon nagy veszteségek mellett elakadt. Rokoszovkij jól kézben tartotta a Központi Front védelmi harcát és Model támadását már július 9-én 21 000 fő (más adatok szerint 50 000 fő) és páncélosai legalább felének elvesztése után Ponyiri vasútállomásnál végleg megállították. Július 12-én megindult a Nyugati és a Brjanszki Front támadása, ami formálisan is lezárta a Központi Front védelmi hadműveleteit, mivel Model kénytelen volt hét hadosztályt kivonni a támadó csoportosításból és a hadserege hátát fenyegető új veszedelem ellen irányítani.⁴⁶ A Kutuzov hadművelet közvetlenül fenyegette a 9. német hadsereg hátát és utánpótlási vonalait, ami az északi szakaszon végleg lezárta a német offenzívát. Július 15-én már a Központi Front indított támadást.

A sztavka rosszul ítélte meg a főcsapás várható irányát, és északról várta a németek főcsapását. Ide ezért nagyobb erőt összpontosított, aminek következtében a déli irányt védő Voronyezsi Front gyengébb volt az északon harcoló Központi Frontnál. A déli szárnyon támadó német csoportosítás, a Belgorod térségéből induló 4. német páncélos hadsereg így kezdetben több sikert könyvelhetett el. Ennek ellenére ez a csoport is már kezdetől messze elmaradt a tervezett napi 20 kilométeres támadási ütemtől. A táma-

⁴⁶ *Zsukov*: Emlékek, gondolatok. Kossuth Kiadó – Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1970. 372.

dás ezen a szárnyon szintén július 5-én hajnalban kezdődött. A fő csapásmérő erőt a 4. páncélos hadsereg és a Kempf harccsoport páncélosai alkották. Model nagyjából 1000 páncélosa mellett Manstein közel 1400-zal rendelkezett, amelyekből 200 db volt az új Párduc és 102 a félelmetes Tigris típusú.

A támadást a 4. páncélos hadsereg ezen belül a II. SS páncélos és a 48. páncélos hadtest vezette Obojany irányába, míg a jobb szárnyukon a Kempf-harccsoport páncélosai kiegészítő csapást mértek. A Voronyezsi Front parancsnoksága a két támadócsoport miatt nem tudta pontosan meghatározni a német főcsapás helyét, ezért kezdetben erőit megosztva volt kénytelen alkalmazni. Helyzete mégsem tekinthető előnytelennek, mert mély és szilárd védelmet épített fel és mögötte állt a Sztjeppi Katonai Körzet.

Július 5-én, a németek egy 30 kilométeres szakaszon, mintegy 9 kilométer mély betörést értek el, amelyet a következő nap végéig a II. SS páncélos hadtest 25 kilométer mély betöréssé fejlesztett. Vatutyin az 1. harcokosi hadsereggel ellentámadást tervezett, de végül védelembe rendelte harcokosjait. Július 7-én Manstein 20 kilométerre csökkentette az áttörési szakasz szélességét. Július 9-én az áttörési szakasz szélessége már 15 kilométerre csökkent, mégsem sikerült 2 kilométernél nagyobb előretörést elérni. A Kempf-hadműveleti csoport még ennyi sikert sem könyvelhetett el. Már kezdetől fogva csak lassan, napi 4-5 kilométert haladt előre és Prohorovka térségéig csak a szomszédok tevékenységének a segítségével juttatta el. Csak július 11-én sikerült jelentős előretörést elérnie.

A 48. páncélos és a II. SS páncélos hadtest támadása, körülbelül 32 – egyesek szerint 50 – kilométer előretörés után, Obojany irányában július 10-re lényegében elakadt. Ekkor a 4. páncélos hadsereg parancsnoka a szovjet védelem megkerülése céljából megváltoztatta a támadás irányát, és július 12-én a német csapásmérő erő összetalálkozott az 5. gárda harcokosi hadsereg erőivel, amelyből találkozó ütközet alakult ki.

Nagy és gyakran ellentmondásos viták zajlanak a prohorovkai csatáról. Prohorovka egy kis település, amely Kurszk városától 90 kilométer távolságra, délkeleti irányban fekszik. Szerintünk az itt megvívott csata akár a Citadella hadművelet összeomlásának jelképe is lehetne. A német kerülőmanőver eleve egy kudarc következménye volt, nevezetesen az Obojany felé irányuló támadás szilárd háritása a szovjet védelem részéről. A német támadás irányát azért változtatták meg Prohorovka felé, mert nem sikerült Obojany elfoglalása, ami feltétele volt a további előretörésnek. Prohorovka elfoglalásával lényegében megkerülték volna Obojanyt, és tovább törhettek volna Kurszk felé a Pszjol folyón át. A prohorovkai vasútállomás körzetében lezajlott csata tulajdonképpen két térségben, és nem egy, hanem két napon (július 12–13.) keresztül zajlott.⁴⁷

⁴⁷ A második világháború története... i. m. 202.

1. Prohorovka nyugat az 5. gárda harcokosi hadsereg fő erői harcoltak a II. SS páncélos hadtesttel.
2. Prohorovka dél, Trufanov tábornok vezetésével egy harcokosi hadtest a hadsereg nehéz harcokosi ezredével kiegészítve a Kempf-harccsoport erőivel.

A csatához kell sorolni az Obojany irányában folyó harcokat is. Az 1943. július 12-én induló és 13-án kisebb erőkkel megismételt német támadás az utolsó jelentős próbálkozás volt a siker kivívására és a kurszki kiszögellés elfoglalására.⁴⁸

A csatában részt vevő harcokosik számáról megoszlanak a vélemények, többen mindkét fél részéről 1200 harcokosit és önjáró löveget említenek, mások jóval kevesebbet, de megítélésünk szerint az összecsapás jelentőségét tekintve nem ez a döntő szempont.⁴⁹ Prohorovkától nyugatra a II. SS páncélos hadtest állt 294 harcokosival (köztük 15 Tigris). Délre a Kempf-harccsoport III. páncélos hadtestének valamivel kevesebb, mint 200 páncélosa támadott. Ezekkel a német erőkkel szemben, két csoportot alakítva Pável Rotmisztróv 5. gárda harcokosi hadserege harcolt, amelyet megerősítettek két, a harcokban már részt vett harcokosi hadtesttel. Az összesen 800–830 harcokosiból álló szovjet erő számokban jelentkező túlereje azonban csak látszat, mivel harcokosijaik legalább egyharmada alkalmatlan volt a páncélos ütközetre. A szovjet alakulatok két irányban voltak lekötve, ezért nem kizárólag a II. SS páncélos hadtesttel, hanem a Kempf-harccsoport páncélosaival is harcoltak. A gyalogságot a Prohorovka–Obojany szakaszt védő 5. gárda hadsereg biztosította.

Míg a szovjet T–34 harcokosilövegek legfeljebb 500 méterről tudták áttörni a Tigrisek oldalpáncélját, a Tigrisek másfél kilométer távolságból kilöthették a T–34-eket. E számadat állandó hangsúlyozása, jelentős túlmisztifikálása a Tigris képességeinek, mert ekkora távolságból harcokosicsatát célzási nehézségek miatt nemigen vívtak. Éppen a célzási korlátok okán a harcokosi ütközetek átlagos távolsága ritkán haladta meg 5–600 métert.

A prohorovkai csata találkozó ütközet volt, amelyben mindkét fél támadással akarta célját elérni. 12-én reggel a szovjet erők a tüzérségi előkészítés után támadást intéztek a németek ellen, amelyet erős páncéltörő- és rohamlővegtűz fogadott. A harcok fő súlyát a 18. és a 29. harcokosi hadtest viselte. A szovjet 18. harcokosi hadtest nyugat felé nyomta a Totenkopf hadosztályt és Vasziljevszka falu elfoglalásával beekelődött a

⁴⁸ Mihail Mjagkov, az Orosz Hadtörténeli Társaság tudományos igazgatója szerint: „A hitleri hadvezetés utolsó próbálkozása volt a háború menetének megváltoztatására. Ennek a csatának a főszereplője a II. SS-páncélos hadtest volt, amelybe komoly páncélgránátos hadosztályok tartoztak, Hausser tábornok vezetésével...”

⁴⁹ Mihail Mjagkov szerint: „...A harcjárművek száma közel 500 volt, amelyből 50 darab nehéz Tigris.”

Totenkopf és a Leibstandarte hadosztály közé. Ez utóbbi hadosztályt Kiricsenko tábornok 29. harckocsi hadteste támadta és megakadályozta Prohorovka elfoglalását.⁵⁰ Végző soron a németeknek nem sikerült a célponttelepülés elfoglalása, és délen Trufanov tábornok csoportja is megállította a III. páncélos hadtest további előretörését. A német erők ezért július 12-én nem egyesülhettek, és nem támadhattak tovább Obojany felé. Az összecsapásban a szovjet fél sem érte el a kitűzött céljait, de a csatatér feletti ellenőrzést megtartotta. Bár a németek július 13-án megkísérelték felújítani a támadást, de ismét sikertelennek bizonyultak. Ettől kezdve a támadás látszatát színlelve még néhány napig másodrangú célpontok körül manővereztek, indítottak kisebb támadásokat, de az offenzíva leállt, és fokozatosan védelemre tértek át. Július 17-én a németek megkezdték a visszavonulást a megindulási vonalra, amelyre a szovjetek július 23-ára zárkóztak fel.

Napjainkban az összecsapás eredményeit sokféleképpen ítélik meg, ahogy a harcoló felek által elszenvedett veszteségekről is többféle „újszerű” értékelés született. Teljesen hihetetlen állításnak tekinthetjük azokat az adatokat, amelyek szerint miközben az SS páncélos hadtest erői megsemmisítették az 5. gárda harckocsi hadsereget, ők maguk alig szenvedtek veszteséget. Feltehető a kérdés, hogy ez esetben miért nem foglalták el Prohorovkát, megteremtve az Obojany–Kurszk felé való előretörés feltételét? A válasz csak az lehet, hogy bár a szovjet csapatok óriási mennyiségű harckocsit veszítettek, 800-ból 500-at, ez közel 60 százalék, de megállították a német támadást. Ami azért lehetséges, mert a németeknek is súlyos veszteségeinek kellett lennie (egy adatok szerint a harcjárműveik 75 százaléka). A 4. páncélos hadsereg a Citadella során legalább 40% veszteséget szenvedett, és ez alól az SS egységek sem voltak kivételek. A szovjet veszteségekre jól utal, hogy az 5. gárda harckocsi hadsereg javító egységei a csata elején 420 db harckocsit javítottak ki szinte azonnal.⁵¹ Nincs kétség, hogy a németeknél is hasonlóképpen történt. Egy harckocsi a csata során nem feltétlenül csak végzetes találatot kaphatott, és átmenetileg többször kieshetett a harcból, majd hosszabb-rövidebb javítás után, esetleg új személyzettel visszatért. A németek ezért végleg elvesztett harci gépnek csak a kiégett, illetve a csatatérről ki nem menthető járműveket tekintették. A veszteségek összehasonlításánál azonban figyelembe kell venni, hogy az orosz harckocsik sem csak végzetes találatokat kaptak, és Prohorovkánál a csatatér (vagy annak jelentős része) az ellenőrzésük alatt maradt. A sérült járműveiket ezért kimenthették, és nagyjából több-kevesebb idő után (mint láttuk, igen gyorsan) újra hadrendbe állíhatták. A kurszki csatában

⁵⁰ *M. K. Barbier: Kurszk (A legnagyobb páncéloscsata 1943). Hajja & Fiai Könyvkiadó, Debrecen, 2002. 140.*

⁵¹ *A szovjet fegyveres erők hadtápjá a Nagy Honvédő Háború éveiben 1941–1943. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 273.*

megsemmisült harcokcsik magas számára és ennek későbbi hatásaira a németek is utalnak. „A »belgorodi húsdarálóban« megsemmisült harcokcsik száma különösen aggasztó volt. A német páncélos haderő soha többé nem heverte ki az ekkor elszenvedett vérveszteséget.”⁵² Az orosz harctéri jelentések is megemlítik a nagyszámban megsemmisült német járműveket. „A Sturmovik-ezredek a csata során azt jelentették, hogy gyakorlatilag megsemmisítették a német 3., 9. és 17. páncélos hadosztályt.”⁵³ Ez lényegében egybeesik John Keegan állításával, aki szerint a 3., 17. és 19. páncélos hadosztály 450 harcokcsijából július 15-ére mindössze 100 maradt.⁵⁴ A német állítás szerinti a „prohorovkai siker” után a német erők a gyors, célratörő támadás helyett még napok múlva is másodrendű célpontok körül keringtek, majd visszavonultak. Tették ezt akkor, mikor szerintük a szovjet páncélos erők gyakorlatilag megsemmisültek, és a német páncélos erők a súlyos harcok utáni is lényegében érintetlenek voltak.⁵⁵

A további eseményeket azonban nem a veszteségek számaival való bűvészkedés, hanem az a tény határozta meg, hogy a németek déli csoportosításának megállása és Prohorovka szovjet kézen maradása azt jelentette, hogy Obojanyt nem lehet elfoglalni, és a Kurszk felé való előrenyomulás lehetősége végleg kútba esett. Ez pedig a Citadella összeomlását jelentette és vele azt, hogy a német erők többé nem indíthattak nagyobb szabású támadást a keleti fronton, és megkezdődött a Berlinig való hátrálás időszaka. A német támadás véglegesen megállt. Manstein későbbi győzelmi tirádái ellenére Prohorovka a támadás végét jelentette. Csak két védelmi vonalat törtek át és 93 kilométerre voltak Kurszktól, miközben Obojanyt sem tudták elfoglalni.

A Citadella hadművelet leállítását azonban nem jelentette a csata végét. Rövid felkészülés után, augusztus 3-án – mintegy csatlakozva a Kutuzov hadművelethez – a Voronyezsi és a Sztjeppi Front támadásra indult, amely augusztus 23-án Harkov elfoglalásával végződött.

A csata mérlege

„Támadó csapatainkat hetekig tartó gondos felkészítésben részesítettük, s viszonylag jól el voltunk látva tűzértséggel és harcokcsikkal is. Offenzívánk ennek ellenére meghiúsult. Mélységben tagolt, többlépcsős, nagyon megerősített és sok páncéltörő

⁵² *Siegfried Westphal*: Két felvonás között, *S. Freiden – W. Richardson* 184.

⁵³ *Antony Beevor és Luba Vinogradova*: Író a háborúban (Vaszilij Groszman a Vörös Hadseregben). Golden Book Kft, 270.

⁵⁴ *John Keegan* 794.

⁵⁵ Ez már csak azért sem igaz, mert csak a Sztjeppi Frontnak legalább két harcokcsi hadtestnyi érintetlen ereje volt még.

fegyverrel ellátott védelmi rendszerbe ütköztünk.”⁵⁶ Nem gondoljuk, hogy a 9. német hadsereg kötelékében harcoló XIII. hadtest parancsnoka, Hans Friessner véleménye önmagában irányadó. A kérdés ennél jóval összetettebb.

A Citadella kudarcát több okkal magyarázzák:⁵⁷

1. A támadás megkezdésének halogatásával. Későn indult ahhoz, hogy a szovjetek márciusi gyengeségét kihasználhassa.
2. A harcászati sikertelenség, elsősorban 9. hadsereg támadásának végleges elakadása már július 9-én.
3. A német oldalon nem vetették be a tartalékokat.
4. A csata egyoldalú és sokak számára megmagyarázhatatlan megszakításával.

Ezen érvelések nagyrészt Manstein visszaemlékezéseinek nem túl kritikus elfogadásán alapulnak. Mindenképpen valamiféle kihasználatlan német siker mítoszát szeretnék megteremteni, amelyet objektív okokból vagy éppen Hitler tévedései kapcsán nem lehetett kiaknázni. Manstein a könyvét utólag írta, és mint érdekelt nem tekinthető pártatlan tanúnak.

A kudarc fentebb felsorolt okaihoz bátran hozzátehetjük a következőket:

1. Eleve téves célkitűzések,
2. A súlyos veszteségek,
3. A támadás végleges elakadása,
4. A tartalékok hiánya,
5. A kitűzött célok elérésnek reménytelensége,
6. A Kutuzov hadművelet megindulása július 12-én.

A Citadella hadművelet kudarcát nyugaton és nálunk meglehetősen egyoldalúan a szövetségesek 1943. július 9-én végrehajtott szicíliai partraszállásával magyarázzák, miközben nem veszik figyelembe az orjoli kiszögellésben július 12-én megindult Kutuzov hadműveletet. Von Kluge szerint két offenzíva volt hatással Hitler döntésére, amelyek közül természetesen a szicíliai partraszállást tartja elsődlegesnek, és a Kutuzov hadműveletet másodlagosnak.⁵⁸ Tény, hogy Hitlernek két választása volt: vagy tovább támad a kockázatra való tekintet nélkül, vagy egységeket von ki a Citadellából

⁵⁶ *Hans Friessner: Árulások, veszített csaták.* CO-NEXUS Print-teR, Budapest, 1992. 260.

⁵⁷ *Heiger Ostertag* 420–424.

⁵⁸ „Two enemy offensives had great impact on Adolf Hitler’s decision making on continuing

Operation CITADEL. The Anglo-American invasion of Sicily on July 10, codenamed Operation HUSKY, was the first. The preplanned Soviet counterattack in the Orel salient, codenamed Operation KUTUZOV, was the second.”

Jonathan P. Klug B. S.: REVISITING A „LOST VICTORY” AT KURSK, United States Military Academy, 1995 August 2003 http://etd.lsu.edu/docs/available/etd-0604103-113808/unrestricted/Klug_thesis.pdf 2014-05-15 10.25.

az új veszélyek elhárítására. Csakhogy míg a Kutuzov megindítása azonnal kiváltotta a német egységek kivonását az északi támadó csoportból, addig Olaszországba egyetlen német egységet sem helyeztek át azonnali hatállyal.

A szicíliai partraszállás melletti bizonyítékként a július 13-án lefolytatott tanácskozást említik, amelyen Hitler, von Manstein és von Kluge vettek részt. Nem szólnak viszont arról, hogy ezen a tanácskozáson nemcsak a szicíliai partraszállás volt téma, és von Manstein győzelmi tirádáival szemben von Kluge erős érvei is elhangoztak. Arról beszélt, hogy az északi csoportosítás nem képes előrehaladni és egyre több erőt kénytelen átvezényelni az orosz támadás megállítására, emiatt a Citadella azonnali leállítását követelte.⁵⁹ A kezdetben akadozó Kutuzov hadművelet során a szovjet offenzíva július 14-re 16 kilométeres előretörést ért el, és hátbatámadással fenyegette Model 9. hadseregét. A támadás megállítására Von Kluge szinte azonnal csapatokat vont el a Citadella északi szárnyát alkotó 9. hadseregtől. Ez az intézkedés a német északi csoportosítás támadásának a végét és a szovjet Központi Front július 15-i ellentámadásának kezdetét jelentette. A szicíliai partraszállás elsődlegessége mellett érvelőket meggyőződésükben az sem zavarja, hogy az SS páncélos hadtestet, amelyet állítólag azért vontak ki a kurszki csatából, mert Olaszországba helyeztek át, csak július 17-én, a 9. hadsereg visszavonulásával egyidejűleg vonták vissza az arcvonalból, és nem helyezték át Olaszországba. A hadtest erői zömével továbbra is a keleti fronton immár a szovjet támadások megállításáért harcolt. Csak a Leibstandarte páncélgránátos hadosztályt – és azt is csak augusztusban – küldték Észak-Olaszországba, Torino körzetébe, miután teljes megmaradt harci technikáját (39 harckocsi és rohamlöveg) átadta a keleti fronton maradó két másik hadosztálynak. Itt viszont az angolok és az amerikaiak ellen semmiképpen nem harcolhattak, és az alakulatot novemberben személyi állománnyal és harci technikával feltöltve már ismét a keleti fronton találjuk.

Kérdés, hogy a korlátozott erővel végrehajtott szicíliai partraszállás „veszedelme” valóban arra készítette a németeket, hogy mindent otthagynak és abbahagyják az egyes állítások szerint biztos áttöréssel kecsegtető csatát Kurszknál, és rohanjanak egy mellék-hadszíntérre? Tették volna ezt annak tudatában, hogy a Moszkvától 500 kilométerre végrehajtott áttörés és ezzel együtt a Kurszknál harcoló orosz alakulatok megsemmisítése vagy megtizedelése beláthatatlan előnyökkel – akár a keleti front felszámolásnak a lehetőségével – kecsegtetett? Nem valószínű! Sokkal elfogadhatóbb az a verzió, hogy a német parancsnokok is látták: a döntő áttörésre Kurszk térségében július 10-e után nyilvánvalóan nem kerülhetett sor. Ha tovább vizsgáljuk a kérdést, kiderül, hogy a keleti frontról nem vontak és a várható szovjet offenzívák fenyegetése alatt nem is vonhattak ki jelentős német alakulatokat. Valamennyi német kötelék, amely július 24-e

⁵⁹ H: P: Willmott – Robin Cross-Charles Messenger: A második világháború. Gabo Kiadó, Budapest, 2006. 189.

után érkezett – a 16., 26. páncélos, a 3., 29. páncélgránátos és a 1. ejtőernyős hadosztály – nyugatról érkezett az olaszországi hadszíntérre.⁶⁰

Többen állítják, hogy a Citadella kudarcát az okozta, hogy a csata annak minden következményével együtt anyagcsatává vált, s ekkora veszteségeket csak a Szovjetunió engedhetett meg magának.⁶¹ Ez az állítás több szempontból kétségsbe vonható.

Először is téves felfogás, hogy egy jórészt megszállás alatt lévő ország korlátlan veszteségeket engedhet meg magának. Másodsor a megerősített, mélységében kiépített védelem elleni támadás az áttörés szakaszában minden esetben és szükségszerűen anyagcsata, mivel az erősített védelem támadása során nincs lehetőség váratlan manőverekre, briliáns, mindent eldöntő taktikára. A védelem harcászati előnye mellett a tüzerő, a bevetett erők harcértéke és főleg nagysága dönt. Ha a támadó nem tudja újabb erők bevonásával pótolni a veszteséget és fokozni a nyomást a védelemre, akkor az nem törhető át.

Mivel az erős támadó csoportosítást a védelem első vonala előtt megállítani nem lehet, ezért jött létre a mélyen tagozott védelem, amelynek alapelgondolása, hogy a támadót a védelmi rendszer mélységében elvérezteti. A védő fél fő törekvése, hogy az előre kiépített bonyolult tűz- és állásrendszer, valamint a jól vezetett ellencsapások segítségével az ellenség támadó erejét még az utolsó védelmi vonalak áttörése előtt felőrölje. Akkor is sikert ér el, ha az állásrendszert végül áttörik, de az ellenség erejét kivérezteti. A támadó számára nincs harcászati győzelem hadműveleti siker nélkül. A hadműveleti szabadság megszerzése csak a védelem áttörésével jön létre, az is csak akkor, ha a támadónak marad ereje manőverező háborút folytatni. Ennek hiányában a védelem bármennyi vonalán hatol át, mindaddig nem érhet el sikert, amíg a végleges áttörést meg nem valósítja. A támadó esetében tehát csak akkor lehet sikerről beszélni, ha úgy töri át a védelmi rendszert, hogy veszteségei viszonylag csekélyek, és a megszerzett hadműveleti szabadság birtokában képes az offenzíva folytatására. A védelmi rendszerbe való mély betörés nagy veszteségekkel, az áttörés reménye nélkül nem harcászati siker, hanem halálos csapda. A németek esetében pontosan ez történt, ezért katonai szakmai szempontból teljesen érthetetlenek a stratégiai vereséggel párosuló német taktikai győzelmekről alkotott elméletek. Összefoglalva: a taktikai győzelem mint siker önmagában nem értelmezhető, mert ha nem fejleszthető hadműveleti vagy hadászati sikerré, akkor kudarcról és feleslegesen elvesztegetett saját erőkről beszélhetünk.

És most a német veszteségek „csekély” mértékéről néhány gondolat. A német erők a Citadella teljes ideje alatt megerősített állások sorát rohamozták, amelyeket ráadásul páncélelhárításra külön megerősítettek. Nem rendelkeztek sem légi, sem páncélos,

⁶⁰ *John Keegan* 592.

⁶¹ *M. K.: Barbier* 64.

sem tüzérségi fölényrel. Az orosz védelem és benne a tüzérség hatalmas mennyiségű lövedéket lőtt ki.⁶² Azt kellene feltételezni, hogy ez a tűzzápor teljesen hatástalan volt, és Vörös Hadsereg a háború harmadik évében annyira járatlan volt a tűzvezetésben, hogy nem okozott kárt a támadóknak? Model hadseregének veszteségei július 9-ig elérték a 400–500 páncélost. Csak a Ponyiri vasútállomás mellett 10 700 halottat és sebesültet, valamint 220 harckocsit és rohamlöveget, 71 löveget és aknavetőt veszített.⁶³ Ezzel szemben a déli német támadó csoport egyes szerzők szerint ugyanilyen viszonyok között alig veszített harckocsit. Akkor hová tűnt a 200 Párduc harckocsi, mivel ebből a típusból július 17-én már csak 7–8 darab volt bevezethető? Tény, hogy megbízhatatlanok voltak, de azért mégsem gondolhatjuk, hogy mind a műhelyben állt. Maga Guderian írta, hogy a páncélos csapatok gerince megtört. Más szerzők szerint viszont a 4. páncélos hadsereg vesztesége már Prohorovka előtt elérte a 330 harckocsit, amely minimális számként elfogadható.⁶⁴

Amennyiben a német erők csak csekély veszteséget szenvedtek, miközben az ellenség erőit folyamatosan megsemmisítették – ami önmagában véve sem hihető –, akkor miért vallott kudarcot a Citadella hadművelet? Valljuk be: egy 900 000 fős csoportosításnak nem súlyos veszteség a hivatalosan elismert 50 000 katona és hivatalosan állított 300–700 harckocsi a 2700-ból, de még a 2000-ból sem, ha az erőfeszítés eredménye elsöprő győzelem.⁶⁵ „A nagy igazság az volt, hogy a német veszteségek tarthatatlanná váltak: Manstein támadása kifulladt. Ahol az oroszok még nem törtek előre, az állásaikat ott is tartották.”⁶⁶

Ha a kurszki támadás céljának a kiszögellés elfoglalását és az ott elhelyezett orosz erők bekerítését tekintjük, akkor világos, hogy a német támadás semmilyen tekintetben sem érte el a célját. Még az orosz erők végzetes meggyengítése sem sikerült, mert a német offenzívát azonnal orosz támadássorozat követte. A német áttörési kísérlet sikertelensége inkább csatadöntő elem, mint annak boncolgatása, hogy melyik fél szenvedett nagyobb veszteséget. Az áttörés elmaradása ugyanis automatikusan a Citadella kudarcát jelentette. A tény, hogy melyik fél okozott nagyobb veszteséget, legfeljebb

⁶² 1943. július 5. és 12. között csak a Központi Front csapatai 1083 (naponta 135) vagon löszert használtak fel. Lásd: A szovjet fegyveres erők hadtápjaja a Nagy Honvédő Háború éveiben 1941–1943. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1980. 154.

⁶³ *Colonel David M. Glantz*: Soviet Defensive Tactics at Kursk, July 1943. Combat Studies Institute U. S. Army Command and General Staff College September 1986. 61. <http://usacac.army.mil/cac2/cgsc/carl/download/csipubs/glantz2.pdf> 2013-11-03 08. 53.

⁶⁴ *H: P: Willmott – Robin Cross-Charles Messenger* 188.

⁶⁵ Richard Overly elvesztett német 278 német és 1600 orosz páncélosról ír, ami nyilvánvalóan a német veszteségek alulbecslése. *Richard Overly*: A harmadik birodalom krónikája. Alexandra Kiadó, Pécs, 2012. 317.

⁶⁶ *Max Hastings*: Fegyverben a világ. Elszabadult a pokol 1939–1945. Gabo Kiadó, Budapest, 2012. 519.

enyhítheti a kudarc fájdalmát, de győzelemről pusztán erre alapozva nem beszélhetünk.

Összegzés

A háború után sokan sokféle okból igyekeztek a háború eseményeinek sajátos értelmezést adni. A hidegháborúban ennek politikai motívumai érthetőek, de nem voltak megérthetőek. Nyugaton a kurszki csatát és ezen belül a prohorovkai ütközetet is erőteljesen próbálják negligálni. Érveikhez a II. SS páncélos hadtest napi harcjelentéseire hivatkoznak, amelyeket a washingtoni Nemzeti Archívumban őriznek, és amelyek a jelek szerint okmányok formájában nem léteznek, mert mikrofilmen tárolják őket.⁶⁷

Az 1942. július 5-én megindított Citadella hadművelet a németek utolsó próbálkozása volt a stratégiai kezdeményezés visszaszerzésére a keleti fronton. Végrehajtására az 1942. évi veszteségek után nagy nehézségek árán helyreállított hadseregük legjobb csapatait vonták össze. Ez a hadművelet azonban csak a bevezető szakasza volt a kurszki csatának. A teljes, a háborút eldöntő, mintegy ötven napig tartó összecsapás a szovjet offenzívával folytatódott, és csak augusztus 23-án ért véget. A németek visszszorultak nyugat felé, elveszítették Harkovot, és meggyengült páncélos erőik soha nem nyerték vissza a korábbi képességeiket. Ezt a csatát tehát csak teljes kiterjedésében és a háború további menetére gyakorolt hatását figyelembe véve célszerű elemezni és értékelni. A kurszki csata és benne Prohorovka lehet, hogy nem tekinthető a világtörténelem legnagyobb tankcsatájának, de a jelentőségét nem is ez adja meg. Az elsősorban nem is a harckocsik csatájának nevezhető ütközet sokkal inkább volt a második világháború fordulópontja,⁶⁸ mint a háború bármely más ütközete vagy eseménye. Kurszknál állították meg végleg a keleti német támadást és a Wehrmacht megkezdte végső menetelését visszafelé.⁶⁹

⁶⁷ Battle of Kursk: Germany's Lost Victory in World War II, 2006. 06. 12. <http://www.historynet.com/battle-of-kursk-germanys-lost-victory-in-world-war-ii.htm> 2013-10-26 15. 30. This article was written by *George M. Nipe, Jr.* and originally appeared in the February 1998 issue of *World War II* magazine. For more great articles subscribe to *World War II* magazine today!

⁶⁸ „Hitlernek végleg fel kellett adnia a keleti győzelemről szőtt ábrándjait. Ezek után a Wehrmachtnak soha többé nem volt már olyan anyagi ereje, hogy nagyobb támadó hadműveletet folytasson. Ettől kezdve a vadászból üldözött vad lett. Hosszú, veszteséges, véres visszavonulás állt előtte, amely csak két évvel később, Berlinben ért majd véget.” *Guido Knopp: A Wehrmacht. Mérték Kiadó, Budapest, 2000. 137.*

⁶⁹ „Az oroszországi hadjárat kezdetén nagyjából az egész frontvonalon olyan jó erőben voltunk, hogy támadhattunk a Finn-öböltől egészen a Fekete-tengerig. 1942-ben már csak a frontvonal felén tudtunk támadni. Délre esett a választás. Aztán a sztálingrádi vereség döntőnek bizonyult. Attól kezdve már csak annyira voltunk képesek, hogy egy-egy helyi súlypontban támadjunk” – Johann Adolf von Kielmannsegg vezérkari tiszt közlését lásd: *Guido Knopp 137.*